

nativas que non apelan á presenza de galegofalantes neste recuncho da fronteira luso-española. Reproduzo dúas citas de Sanches Maragoto nun interesante artigo sobre a cuestión:¹⁴

Do noso punto de vista, extremando a retórica, a galeguidade destas falas nom supera a galeguidade de qualquer outra variedade diatópica portuguesa, porque todas elas fôrom impostas ao sul polo norte, e ao este polo oeste. As falas de Xalma som tam galaico-minhoto-durienses, portanto, como as transmontanas, as beiroas e até as alentejanas. Mas, apurando o nível de simplificaçom histórica que usárom os sustentadores da tese «galega», nom me cabem dúvidas que os falares deste cantinho da serra de Gata se desmembrárom do território que atualmente chamamos Portugal e nom do que hoje conhecemos por Comunidade Autónoma Galega. (p. 391)

A proximidade lingüística global entre os falares da region de Xalma —e a de Almedilha, Ferreira ou Calabor— e o galego contemporáneo, prova, neste sentido, que o contacto do galego-português histórico com umha mesma língua teito, o espanhol, fai com que dialetos afastados geograficamente acabem por verificar evoluçoms mui semelhantes, chegando mesmo a confundir-se à medida que a proximidade com o castelhana é maior. Fenómenos semelhantes repetem-se um pouco por todas as fronteiras, e é esta a principal razom para nom se descartar umha hipótese que nas últimas décadas tem sido obviada, especialmente na Galiza, em prol de teses de caráter especulativo com grandes doses de pré-elaboraçom. (pp. 422-423)

7. No apartado de cousas que mellorarían esta excelente obra, eu citaría a incorporación dalgúns mapas dialectais para ilustrar algúns problemas específicos, xa sexan mapas reproducidos do ALGa ou de elaboración propia a partir dos datos disponíbeis. Por exemplo, un mapa das zonas de seseo; ou, aínda que esquemáticos, mapas da xeografía dialectal que se chegue a coñecer dalgúns fenómenos do galego medieval ou medio; etc.

Nun plano ben utilitario, penso que o lector agradecería que ás veces, nos textos explicativos, aparecese algún elemento de destaque tipográfico na presentación de distintos temas ou conceptos fundamentais na exposición, para facilitar a busca. Tamén sería de grande utilidade un índice de materias que permitise seguir o seu percorrido a través dos tres períodos históricos da obra.

Volvo ao principio: estamos diante dunha obra grandiosa que brinda un completo panorama da evolución da variación dialectal fonético-fonolóxica da lingua galega a través dos séculos ata o día de hoxe. A perfecta organización das diversas partes do libro, a redacción clara e austera pero elegante, os innumerábeis datos documentais e a indubidábel solvencia do autor, fan desta monografía unha ferramenta indispensable para o estudoso do galegoportuguês e dos outros romances hispánicos.

Ramón de ANDRÉS DÍAZ
Universidá d'Uviéu

MARTÍ I CASTELL, Joan (2018): *Els principis fonamentals en la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra*. Pròleg de Joan A. Argenter. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 94 p.

En el seu substanciós pròleg (més que un pròleg) a aquest nou llibre de Joan Martí i Castell, Joan A. Argenter posa tot seguit en relleu la seva experiència directa de l'italià, de la vida italiana i de la història lingüística d'Itàlia. Definir un model de llengua nacional va ser a Itàlia, durant molt de temps, una qüestió disputada, talment com ho seria a Catalunya molts segles després. Tant en un cas com en l'altre, en els intents d'aquesta definició, es van tenir en compte no solament raons científiques, lingüístiques, sinó també, i no en segon lloc, polítiques, és a dir, patriòtiques. I no hi ha dubte que Pompeu Fabra, l'artífex

14. SANCHES MARAGOTO, Eduardo (2011): «As falas das Elhas, Valverde e S. Martinho (Cáceres): origem galega ou portuguesa?», en ANDRÉS DÍAZ, Ramón de (coord.): *Lengua, ciencia y fronteras*. Uviéu: Ediciones Trabe / Universidá d'Uviéu, pp. 385-426.

principal del model de llengua del català, era no solament un lingüista eminent sinó un patriota exemplar, amb una excel·lent visió política. Vet aquí, potser, la idea guiadora del llibre que comentem.

Joan Martí estructura el seu llibre en els capítols o apartats (i subapartats) següents, precedits per una «Introducció»: 1. «Llengua i nació»; 2. «Una codificació per a la unitat»; 2.1 «La llengua antiga»; 2.2 «La llengua diatòpica, la unitat, la simplificació i la disciplina lingüística»; 2.3 «L'ortografia, element simbòlic essencial de la llengua»; 2.4 «La morfosintaxi»; 2.5 «Del lèxic i la terminologia»; 2.6 «La (des)castellanització i la genuïtat de la llengua»; 3. «El bilingüisme»; 4. «Alguns tasts de sociolingüística»; 5. «Elogis a Pompeu Fabra»; clou l'obra una bibliografia essencial.

Com a cloenda de la «Introducció», Joan Martí diu el que podríem considerar la conclusió essencial del seu estudi: «En tractar de qualsevol qüestió, es regí per principis que ens sorprenen per la profunditat i el rigor amb què s'hi refereix, tot fent esment a figures d'arreu del món de primera línia en els treballs lingüístics i filològics: Saussure, Jespersen, el Cercle de Praga... la preparació del mestre era extraordinàriament àmplia i madurada. Sense Fabra no vull ni imaginar on seríem avui pel que fa a la realitat sociolingüística del català». És una observació que tots compartim plenament: l'aparició de la figura de Pompeu Fabra es pot qualificar certament de providencial. És impensable, per exemple, que molts dels qui, com ara jo mateix, ara fa seixanta anys, ens vam decidir, amb més bona voluntat que competència, a fer classes de català, ens hi haguéssim atrevit sense la confiança absoluta en la bondat de l'obra normativitzadora de Pompeu Fabra. Però s'hi podria afegir, encara, que aquesta aparició va tenir lloc en el moment just i precís: si s'hagués produït una trentena d'anys abans, les aptituds de Fabra no s'haurien pogut beneficiar de l'obra d'aquella plèiade extraordinària de lingüistes i romanistes europeus que tan bé va arribar a conèixer.

La disponibilitat actual de les *Obres Completes* de Pompeu Fabra, de tot el que va deixar escrit i tot el que va dir en discursos i conferències, gràcies al gran esforç i a l'admirable tenacitat de Jordi Mir i Joan Solà (†), ha permès, amb nombroses citacions textuales, que Joan Martí bastís l'argumentació de la seva obra. Així, el capítol 1, «Llengua i nació», s'inicia amb una d'aquestes citacions, «una mica llarga però de claredat meridiana», diu Martí, en què s'estableix perfectament la identificació entre llengua i nació, citació que es clou amb aquests dos paràgrafs: «Els (obstacles) externs eren constituïts per les traves que el govern central posava als legítims drets de la llengua [...]» i «Els obstacles interns eren l'estat d'anarquia que regnava en l'estructura científica de la llengua». La consecució d'un model de llengua que fos realment una llengua nacional, superant, com diu Martí, una visió miop que considera que les llengües són solament instruments per a la comunicació, va ser un ideal de què Fabra es va poder legítimament enorgullir, tal com podem llegir en la darrera citació d'aquest apartat: «Partint d'una llengua familiar hem arribat a aconseguir una llengua que és digna d'ésser la llengua nacional d'un poble culte».

Com hem vist, el segon apartat, amb un títol ben explícit, «Una codificació per a la unitat», comprèn cinc subapartats. L'autor l'inicia dient que hi farà parlar encara més Pompeu Fabra, amb la finalitat de «remarcar en qüestions decisives la literalitat de les seves afirmacions». I tot seguit posa en relleu que Fabra molt aviat va optar per la prescripció estricta i concisa com a finalitat principal. Segons Martí, és altament forassenyat d'esperar de la seva obra més descripció, un desenvolupament més profund, i no és correcte que en judicar el seu treball de codificació se li retreguin buits i incomplecions (al marge que n'hi pugui haver, com en tota obra humana).

Però és evident que calia partir d'una realitat concreta. Com remarca Martí, Fabra va enumerar ben clarament els criteris generals de pertinença: la llengua antiga, la variació diatòpica, la llengua parlada (genuïna) i la comparació amb les altres llengües romàniques. La reconstrucció de la llengua, segons diu la citació de Fabra adduïda per Joan Martí, «no es podia realitzar sense una coneixença perfecta de la llengua antiga i dels dialectes actuals [...], sense una coneixença de les lleis de l'evolució del llenguatge i de la història de les altres llengües literàries».

El recurs a la llengua antiga, és a dir, la incorporació al català actual d'un cert nombre d'arcaïsmes, és potser un dels punts que han originat més judicis no ben fonamentats i més posicions ultranceres pel que fa al resultat del procés de normativització de Fabra. Però com remarca encertadament Joan Martí,

segons Fabra pour del català antic tenia una justificació principal: la substitució de castellanismes, i fora d'aquesta causa es manifestà reticent a recórrer als arcaïsmes. Aquesta citació de Fabra adduïda per Martí és ben explícita: «El català pot ésser excel·lent sense *quiscuns, assats, jatsies i fretures*». Efectivament, al costat dels qui, sense prou coneixement de causa, obeint tota mena de prejudicis i la ignorància del que és una llengua literària, no s'han sabut estar de retreure al català normatiu un excés de formes cultes i artificioses, no han mancat els qui s'han complagut en un ús desordenat i abusi d'aquestes formes, com a element bàsic del que són ben capaços de dir-ne estil, o com a prova evident que ells «també en saben».

També pel que fa a la varietat diatòpica són ben pertinents les precisions de Joan Martí, que declara que entra en un terreny delicat, perquè diu que el consens entorn de quines formes dialectals s'han d'incloure a l'hora d'establir l'estàndard o la normativa del català no ha estat mai fàcil. I assenyala que Fabra ha estat criticat perquè es va basar fonamentalment en els parlars centrals, cosa que ell mateix va reconèixer explícitament. Segons Martí, el coneixement d'aquesta variació que Fabra no hauria tingut prou en compte, no era suficient arreu i, d'altra banda, ningú no l'havia estructurada des de la perspectiva d'usos generals o restringits. I remarca que, en tot cas, Fabra hi va rumiar constantment i que les referències a la variació diatòpica, a les peculiaritats territorials, són constants al llarg de tota la seva obra, i que no s'estava d'atacar durament el barceloní que tacava el català de castellanismes.

És veritat que sovint es posa en evidència que l'ortografia és convencional, potser amb la finalitat de justificar una certa ignorància o amb la pruija de situar-se en un nivell superior. Però com assenyala Joan Martí, l'ortografia té un caràcter especialment simbòlic, i l'aspiració a bastir una llengua nacional posava com a condició primera la solidesa en l'aplicació de l'ortografia. Entre les nombroses citacions de Fabra referents a l'ortografia no hi podia falta la de la cèlebre conversa en què rebut les desafortunades declaracions d'un tal senyor Gironella, i que acaba amb aquestes paraules contundents, d'actualitat permanent: «Si un, avui, no sap l'ortografia catalana, és senzillament perquè no ha volgut estudiar-la».

També en la fixació de la morfosintaxi, Fabra, com assenyala Joan Martí, va actuar amb cautela i flexibilitat, però amb concreció i fermesa. Per exemple, quant a l'alternança entre *ser* i *ésser*, o entre *el seu* i *llur*, que tants malentesos ha arribat a originar al llarg dels anys, posa en relleu que no tenia res en contra que hom optés per *ser* i per *el seu*, però sí que desitjava que es conservessin les solucions alternatives, com a específiques del català i com a riquesa que permetia la variació estilística. Sembla una cosa més clara que l'aigua, i que hauria d'eliminar tota controvèrsia de soca-rel. I, encara, que es podria fer clarament extensiva a alguns altres casos, com els de *hom* i *àdhuc*.

El lèxic i la terminologia són així mateix una part fonamental de l'obra normativa de Pompeu Fabra, que, en aquest aspecte, es resol en el *Diccionari general de la llengua catalana*, base fonamental de tota la nostra lexicografia posterior. Joan Martí assenyala, després de posar en relleu que Fabra es va centrar a resoldre allò que la llengua demanava amb urgència, que es tracta d'un repertori lexicogràfic ric, si més no, en quatre aspectes: la incorporació de formes de registres diferents; la incorporació, amb certs límits, de formes dialectals; la voluntat d'il·lustrar amb nombrosos exemples el règim preposicional i la sintaxi dels complements verbals, i la inclusió de termes d'especialitat. I no hi ha dubte que va complir perfectament la seva funció durant més de seixanta anys, al marge de totes les crítiques de detall de què, inevitablement, no ha deixat de ser objecte, algunes vegades per part d'estudiosos competents i severs, i moltes més degudes a comentaristes improvisats. És un fet positiu que no tots els qui en un moment o altre s'han queixat, potser més complaguts que decebut, que tal forma lèxica no era al Fabra, s'havien pres la molèstia de comprovar-ho prèviament.

Cal parlar encara de la descastellanització de la llengua, en tots els seus components, de la recerca de la solució més genuïna en cada cas. Martí constata la voluntat de Fabra de reconstruir una llengua nacional, que eliminés, en la mesura possible, els efectes nocius de la interferència del castellà: la descastellanització i la nacionalització del català són, evidentment, dos objectius ideològics i metodològics que van aparellats.

Finalment, l'autor fa observar que a la seva època la sociolingüística encara no existia entre nosaltres com a branca de les ciències del llenguatge, però que Fabra va avançar algunes idees que són clarament pròpies d'aquest àmbit d'estudi: l'actuació negativa dels mals moments historicosocials d'una comunitat sobre la seva llengua, el concepte modern de la diferència entre llengua i dialecte, la situació de llengües en contacte i el conflicte lingüístic que se'n deriva, i la relació entre llengua i poder. I va remarcar amb insistència la importància de l'escola, dels mitjans de comunicació i dels bons escriptors en l'obra de normalització del català.

Unes paraules d'elogi de Mario Roques, professor del Collège de France, de Lluís Nicolau d'Oliveres i d'una carta que li van adreçar els estudiants del Front Universitari de Catalunya l'any 1945 clouen dignament aquesta densa, lúcida i apassionada —apassionada i apassionant— reflexió de Joan Martí i Castell sobre l'obra normativitzadora de Pompeu Fabra, que ve a incrementar una copiosa bibliografia d'aquest estudiós sobre la història de la llengua catalana, la qual consta relacionada al final del volum. Volum dignament encapçalat amb la reproducció d'un vistós acrílic de Joan Miró.

Albert JANÉ
Institut d'Estudis Catalans

MARTINS, Ana Maria / CARRILHO, Ernestina (ed.) (2016): *Manual de lingüística portuguesa*. Berlin / Boston: De Gruyter, 703 p.

El *Manual de lingüística portuguesa* editat per les professores Ana Maria Martins i Ernestina Carriho, del prestigiós CLUL (Centro de Linguística da Universidade de Lisboa), forma part de la col·lecció de manuals de lingüística romànica que, segons fan constar els curadors Günter Holtus i Fernando Sánchez Miret, pretén ser una actualització d'eines imprescindibles en el camp com el *Lexicon der Romanistischen Linguistik* o el *Romanische Sprachgeschichte*. La idea és que cada volum tracti o bé d'una llengua o bé d'un tema. No cal dir que el volum que comentem és dels del primer tipus. Els curadors també insisteixen en el fet que es procura que els manuals recullin especialment els enfocaments menys tractats en les obres citades més amunt, de manera que hi quedin ben representades les tendències de recerca més innovadores. Igualment, rebran un tracte destacat les llengües amb menys tradició de recerca, o demogràficament més petites, com ara el friülà, el cors, el gallec o el judeoromanc.

Aquest volum 16, doncs, està dedicat al portuguès, i específicament al portuguès europeu (la raó és que hi ha un volum previst específic per al brasiler), per bé que no només inclou inevitables referències al portuguès del Brasil i d'Àfrica, o al portuguès en general, sinó també als anomenats criolls de base lèxica portuguesa. Consta de 25 capítols repartits en tres parts: la introducció, d'un sol capítol, dotze treballs sota el títol general de «visões gerais» i dotze més sota el títol de «tópicos de sintaxe, semântica e fonologia».

El primer capítol, introductor, a càrrec d'una de les editores, la lingüista Ana Maria Martins, traça una perspectiva diacrònica del portuguès europeu. Bàsicament presenta els principals trets que diferencien les etapes en què aquesta llengua s'ha dividit tradicionalment: portuguès antic (fins a finals del segle XIV), portuguès mitjà (fins a mitjan segle XVI), portuguès clàssic (fins a mitjan segle XVIII) i portuguès modern, i ho fa per àrees: fonologia, morfologia, sintaxi, lèxic i un apartat no tan convencional, semàntica lèxica i sintaxi, en què es presenten fenòmens com la diferenciació de «ser» i «estar» o la pèrdua del sentit de possessió del verb «haver». A cada apartat, l'autora hi inclou un quadre resum que resulta realment útil i que fa del capítol una mena de síntesi ràpida i molt visual de la història de la llengua.

Els dos capítols següents, ja de la part de «visions generals», estan dedicats al portuguès a Àfrica i a Àsia-Pacífic respectivament. És fins a cert punt una agradable sorpresa que la primera qüestió que es tracti en un manual sigui aquesta, generalment relegada a una posició gairebé marginal. Un símptoma de la voluntat de les editores de presentar les coses d'una manera diferent. En tots dos capítols hi ha, a més, força informació sobre els criolls (a banda de dades sociolingüístiques recents sobre el portuguès i